

Förstudie om ett "Centrum för fäbod-/utmarksbruk"

Arbetsdokument 3.0, oktober 2009

Under sommaren/hösten 2009 genomförs en förstudie om möjligheten att skapa ett samlat centrum för kunskap om fäbodbruk och annat utmarksbruk i Sverige.

Förstudien genomförs av Ljusdals kommun med finansiering från Landsbygdsprogrammet via länsstyrelsen i Gävleborg samt Centrum för Biologisk mångfald (CBM). Styrgruppen består av Owe Norberg, Ljusdalsbygdens museum (ordförande), Håkan Tunón, CBM, Åsa Morberg, Högskolan i Gävle, samt Calle Höglund och Kelvin Ekeland, Gävleborgs Fäbodförening.

Syfte

Syftet med förstudien är att tydligare beskriva hur ett "Centrum för fäbodbruk" (eller motsvarande) skulle kunna se ut och vilka steg som behöver tas för att idén skall kunna realiseras.

Förstudien genomförs på två nivåer. På ett nationellt plan vill vi beskriva hur ett kompetenscentrum, eller snarare ett kompetensnätverk för olika former av utmarksbruk, skulle kunna organiseras. Ett genomförande av de planerna kräver ett nationellt politiskt stöd och en bredare sammansatt styrgrupp. Syftet med den nationella delen av förstudien är att skissera en verksamhet som inte exkluderar någon av de organisationer som idag arbetar med dessa frågor, utan tvärtom ger dem nya redskap att arbeta med.

På den regionala nivån vill vi beskriva hur Ljusdalsbygdens museum och Gävleborgs Fäbodförening gemensamt skulle kunna bygga upp ett lokalt "Fäbodcentrum", med ambitionen att också utgöra en av stödjepunkterna i det nationella nätverket. På Ljusdalsbygdens museum finns redan idag en stor samling av föremål med anknytning till fäbodbruk, en samlad kunskap och en väl etablerad sommarkursverksamhet på fäbodvallen Näsfall ett par mil utanför Ljusdal. Då detta är vår huvudsakliga utsiktspunkt gör vi en läges- och behovsanalys utifrån fäbodbrukets horisont, i synnerhet i Gävleborg. Delar av beskrivningarna torde ändå vara relevanta för fäbod- och andra utmarksbrukare i övriga delar av landet.

De båda nivåerna är intimt förbundna med varandra. Ett lokalt "fäbodcentrum" har, för att fungera väl, behov av ett nära samarbete i fråga om utmarksbruk med andra institutioner, organisationer och myndigheter. Ett nationellt kompetensnätverk är i sin tur beroende av att det finns fungerande och tillräckligt resursstarka lokala aktörer att samspela med.

Metod

Hamlin Eldsjälavård (Roland Hamlin) från Delsbo i Hälsingland är utomstående anlita konsult som har huvudansvaret för förstudien. Han har dels journalistisk bakgrund, dels erfarenhet av EU-projektfinansiering inom landsbygdsutveckling. Mer specifik kunskap om fäbod- och annat utmarksbruk finns hos andra medverkande i projektarbetet (främst Marie Byström vid Centrum för Biologisk Mångfald och Anders Assis vid Ljusdalsbygdens museum) och tillförs efter hand under förstudietiden. Uppgiften är att:

- Sammanställa befintlig kunskap, strukturera och synliggöra frågeställningar.
- Sondera olika berörda parter inställning och vilja/möjligheter att medverka i ett centrum.
- Utifrån detta lämna ett eller flera förslag till möjligt upplägg/organisation samt argument för och emot olika alternativ.
- Presentera förslaget i en form som kan ligga till grund för fortsatt arbete med att realisera planerna.

Som utgångspunkt för arbetet i den lokala/regionala delen finns bl a den ”målbild” eller vision av ett framtida kompetenscentrum, som skisserats av Kelvin Ekeland vid Gävleborgs Fäbodförening i samband med ansökan om förstudiemedel (Bilaga 1). I det inledande arbetet har tonvikten lagts på att förstå vilka behov fäbodbrukarna själva ser och vilka förväntningar man har på ett eventuellt framtida kompetenscentrum. Detta har skett genom telefonsamtal med olika berörda och genom deltagande i ett möte med styrelserna för GFF och Föreningen Sveriges Fäbodbrukare i Ljusdal den 10/9 samt vid Fäbodriksdagen i Ockelbo 18-19/9. Med utskicket inför Fäbodriksdagen följde också en enkel enkät. Svarefrekvensen är för låg för att svaren skall kunna användas statistiskt, och syftet var mera att informera om tankarna i förstudien och stimulera till diskussion kring vilka behov man har.

Frågan om ett nationellt nätverk har berörts i samtal med en del av de aktörer vi ser som tänkbara delar i ett sådant nätverk. Den uppräknade som finns i texten utgör ingen exkluderande slutlista utan skall mer ses som exempel på möjliga parter i det nätverk vi efterlyser.

Denna arbetsversion är avsedd som underlag för en fortsatt diskussion om behov och former för ett nationellt nätverk om utmarksbruk. Bearbetningen fortsätter genom riktade frågor till ett antal nyckelpersoner, men frågeställningarna är också öppna för inspel från var och en som tar del av materialet och har relevanta synpunkter att tillföra. Detta görs med fördel på e-post till fabod@eldsjalavard.se eller till Roland Hamlin på tel 070-3314497.

Några utgångspunkter för resonemangen

- Inom olika organisationer och myndigheter finns en hel del samlad kunskap och olika möjligheter till stöd för fäbod- och utmarksbrukare. Ett kompetensnätverk för utmarksbruk skall underlätta för, samla och förstärka de befintliga resurserna, inte ersätta eller tränga undan några av dem.

- Även om förstudien utgår från fäbodbrukets situation, och de resurser som idag finns i Gävleborg, är det viktigt att notera att det finns aktörer i andra delar av landet och ett antal olika varianter av utmarksbruk som har likartade problem och likartad situation. Ett kompetenscentrum bör aktivt förhålla sig även till dessa och skapa nätverk för ömsesidigt utbyte och stöd.
- Ett kompetenscentrum får inte utformas så att det lägger ytterligare bördor på de praktiska utövarna, som i många fall är så pressade att de brottas med tankar om att ge upp helt och hållet. Tvärtom är det viktigt att ett kompetenscentrum inte bara övervakar utan aktivt bidrar till att förbättra chansen för överlevnad för de kvarvarande fäbodarna och även för utövare av annat utmarksbruk.
- Ett stöd för bevarat fäbod- och utmarksbruk bygger på förståelse och kunskap. Att sprida kännedom om fäbod- och utmarksbrukets betydelse och villkor bland allmänhet och beslutsfattare är en avgörande framgångsfaktor.

Behov som behöver fyllas

Vad behöver ett "Centrum/Nätverk för fäbod-/utmarksbruk" innehålla? Vilka behov är det som skall fyllas? Här är ett utkast till behovsförteckning, öppen för att fyllas på under förstudiens gång.

A. Rådgivning till befintliga och möjliga fäbod-/utmarksbrukare

2005 gjordes en förstudie där 113 småbrukare tillfrågades om behovet av en "fäbodkonsulent" och vad denna i så fall skulle arbeta med. Flertalet (81 %) ansåg att det var stort behov av att få råd och hjälp med företagsplanering. En förutsättning för att rådgivning ska fungera på ett korrekt sätt ansågs vara att det fanns någon som förstod lagstiftning m.m., men även hur brukarnas verksamhet fungerade. Livsmedelshygienisk kunskap och produktutveckling lades högt när det gällde att rangordna vad man ville veta mera om. Detsamma gällde utvecklingen av verksamheten; miljöstöd, marknadsföring, turism m.m. Lägst prioriterades rovdjur, viltvård och företagshälsa¹. Det är mycket möjligt att prioriteringarna i en liknande studie idag skulle se annorlunda ut. Rovdjursproblemen förefaller exempelvis ha ökat under de senaste åren.

B. Kunskapsbank för myndigheter och andra som behöver faktaunderlag

Centret/Nätverket skulle ha till uppgift att vara remissinstans i frågor som berör fäbod- och utmarksbruk. Det skulle också kunna arrangera seminarier och temadagar riktade till myndigheter som kommer i kontakt med dessa frågor.

C. "Tolkar/Medlare" mellan myndigheter och brukare

Den tidigare nämnda förstudien (Bengtsson) frågade också om fäbodbrukarnas relation till olika myndigheter. 29 % ansåg att ett mycket stort problem var att myndighetspersoner ofta inte visste skillnaden mellan dagens rationella lantbruk och företag med fäbodbruk. Detta sågs som ett stort

¹ Yasmine Bengtsson, 2005

hinder vid rådgivning och för förståelse vid problemhantering. Flera brukare (14%) uppfattade att en del myndighetspersoner inte heller ville sätta sig in i vad fäbodbruk var. För denna roll är det avgörande att nätverket och dess medarbetare lyckas uppbygga ett förtroende hos både myndigheter och brukare.

D. Utåtriktad opinionsbildning om vikten av bibehållet fäbod-/utmarksbruk

Ökad förståelse för vikten av att fäbodbruket bibehålls är en avgörande framgångsfaktor. För att nå dit bör centrets medarbetare kunna vara aktiva i samhällsdebatten bl a i media, och även arrangera utåtriktade aktiviteter som Fäbodens Dag etc.

E. Utbildning i ett brett perspektiv

Kurser, konferenser, studiedagar, föreläsningar, handledning om fäbodbruk i praktik och teori. Relevanta kunskaper finns i många organisationer. Centret/Nätverket kan agera samordnare och initiativtagare till olika utbildningsinsatser.

F. Permanenta utställningar om utmarksbruk riktad mot allmänheten

Som tidigare nämnts finns permanenta utställningar på flera platser. Dessa kan samordnas och synliggöras tydligare via nätverket, även på Internet. Eventuellt bör resurser avsättas för att utveckla utställningen på en eller flera platser.

G. Mera forskning kring fäbodbruk

Ett centrum/nätverk skulle kunna fungera som resurs för forskare på olika nivåer, genom att tillhandahålla forskningsuppslag och kunskapsunderlag. Förutsättningarna för sådan forskning skulle kunna förbättras genom inrättandet av ett forskarum, med referensbibliotek kring utmarksbruk och arbetsplatser, i anslutning till någon av de fysiska noderna.

H. Internetsajt/databas med samlad kunskap kring utmarksbruk

Med bl.a. en detaljerad karta med möjlighet att söka på enskilda, intressanta platser (likt Riksantikvarieämbetets tjänst "Fornsök"). Länkar till ytterligare litteratur. Nyhetssida. Ett nätverk för kunskap kring utmarksfrågor behöver som vi tidigare konstaterat ha en decentraliserad prägel. Därmed blir den internetbaserade kunskapssammanställningen av ännu större betydelse. Åtskillig lokalhistorisk forskning finns samlad i fysisk form på ett sätt som gör den svår att överblicka och söka i. En kunskapsbas på Internet bör om möjligt vara kopplad till en databas där dessa uppgifter efterhand kan läggas in post för post och förses med sökparametrar både geografiskt och ämnesmässigt. Förstudien kommer att titta närmare på möjligheten att "haka på" och bygga ut något befintligt system, då kostnaderna för att bygga upp och underhålla ett helt nytt system kan antas bli höga. Önskvärt är att det finns en möjlighet även för enskilda att mata in data.

Det är dock viktigt att inte ha en övertro på möjligheterna med internet, då många fäbodbrukare dels är äldre och ovana vid digitala media, dels i många fall saknar tillgång till bredbandskommunikation åtminstone under de perioder då man befinner sig på fäboden.

Byggstenar i ett kompetensnätverks arbete

Ett "centrum för fåbod-/utmarksbruk" behöver trots namnet inte vara lokaliserat till ett enda ställe. Under arbetets gång har det alltmer framstått som önskvärt att snarare tänka sig ett nätverk med en gemensam virtuell kunskapsbank som förvaltas och sprids via flera olika "noder" med olika inriktning/profil. De negativa reaktioner som uppkommit på användandet av begreppet "centrum" (bl a orsakade av oro för att någon part skall ta ledningen och andra därmed marginaliseras) talar för att det skulle vara mer konstruktivt att fokusera på nätverket.

Även ur ekonomisk synvinkel är det sannolikt en mer realistisk väg att fokusera på nätverket och dess funktion, hellre än på ett fysiskt centrum som riskerar att binda upp alltför stora kostnader i lokaler och personal. Samtidigt förutsätter ett fungerande nätverk att en del av de olika lokala "noderna" får extra resurser tilldelade för att fungera som stödjepunkter i nätverket. För andra "noder" handlar det om att nätverket blir en resurs i att göra det redan befintliga arbetet mer effektivt, och då behövs kanske inga extra medel utan bara en förändring i det egna arbetssättet.

Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) är knutet till Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet och har ett uppdrag av regeringen för att arbeta med frågor om biologisk mångfald. Man bedriver bl a programmet NAPTEK, "Nationellt program för traditionell ekologisk kunskap", som har ett uppdrag att verka för att dokumentera, upprätthålla och sprida traditionell kunskap samt stimulera forskning om traditionell kunskap. Napteks uppdrag gäller t o m 2011 och eventuellt därefter. Naptek arbetar med ett nationellt mandat och med en bred inriktning på att stärka olika former av lokal och traditionell kunskap, inklusive forskning, och har inte i dagsläget resurser att täcka in det vi vill göra i ett fåbod-/utmarkscentrum, som bör arbeta på en nivå närmare brukarna.

Ljusdalsbygdens museum, där denna förstudie tar sin utgångspunkt, har en traditionell inriktning mot fåbodkunskap och bedriver även en framgångsrik pedagogisk verksamhet med olika slags sommarkurser på en levande fåbodvall, Näsfall två mil utanför Ljusdal. Sommaren 2009 genomförs på museet i Ljusdal en större utställning med namnet "Save Our Sources", en följd av forskning kring traditionell kunskap som skett tillsammans med kontakter i Frankrike och Ungern, där utställningen också visats. Kring element ur denna utställning och verksamheten på Näsfall kan en fortsatt utåtriktad utbildnings- och utställningsverksamhet byggas.

Högskolan i Gävle (främst institutionen för Pedagogik, Didaktik och Psykologi) har viss forskning och utbildning med bäring på fåbodtraditioner och kan tillföra kunskap. Rimligen har även andra utbildningsinstitutioner ägnat sig åt fåbod- och utmarksfrågor.

Föreningen Sveriges Fåbodbrukare och de olika regionala fåbodföreningarna verkar för att stödja dem som bedriver praktiskt fåbodbruk idag. Här finns både kunskap och praktisk erfarenhet såväl som ett betydande engagemang som behöver både nyttjas och uppmuntras. Fåbodbruket är huvudtemat för Dalarnas fåbodbrukarförening, Värmlands Säterbrukarförening och Gävleborgs Fåbodförening, men spelar också en viktig roll inom bl a LRF i Jämtlands län och Härjedalens Naturbruksförening.

Flera **andra museer** har utmarksbruk som sitt tema, helt eller delvis. Här kan nämnas Finnskogsmuseet i södra Hälsingland, Gaaltije sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, Finnkulturcentrum i Torsby, Fjällmuseet i Funäsdalen och Utmarksmuseet i Ransby i norra Värmland.

Orsa kommun i Dalarna och Orsa bygderåd har också arbetat med tanken på att skapa ett fäbodcentrum i kommunen.

Ájtte, samiskt kunskapscentrum i Jokkmokk, är en möjlig samverkanspart i nätverket.

Bråbygden i Småland har gjort en förstudie om ett kulturlandskapscentrum vars syn på utmarksbruket påminner om vårt.

Viltskadecenter (VSC) är ett servicecenter för myndigheter, organisationer, djurägare, markägare och allmänhet. VSC har som mål är att bidra till att begränsa skador av fredade viltarter, som stora rovdjur, tranor och gäss. VSC informerar bland annat om:

- viltskador orsakade av fredat vilt
- hur viltskador kan förebyggas
- inventering av fredat vilt
- om fakta kring fredat vilt

Centrum för naturvägledning (CNV) är ett nationellt centrum inrättat av SLU och Naturvårdsverket. CNV är placerat vid Institutionen för stad och land på SLU, Ultuna i Uppsala, men tillämpat arbete kommer också att ske från Tyresta nationalpark. CNV bedriver inte egen forskning men har som en av sina uppgifter att vara forskningsinitierande och ha ett nära samarbete med institutionens forskning.

CNV har som syfte att utveckla naturvägledningens metoder och förhållningssätt och att ta tillvara de erfarenheter av naturvägledning som finns i föreningar, företag och vid myndigheter.

Nationellt centrum för utomhuspedagogik (NCU) finns vid Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet, och har sedan hösten 2008 etablerat ett kontor i Vimmerby.

Sveriges Kust- och Insjöfiskares Organisation, SKIFO, arbetar med att bevara och bibehålla kunskaper kring husbehovsfiske.

Förbundet Sveriges Småbrukare arbetar för småbrukarkulturen och för att alla småbruk bevaras och brukas, och att det ska vara möjligt att helt eller delvis försörja sig på ett småbruk.

Denna lista är långt ifrån komplett. Den kan fyllas på med fler organisationer under förstudiens gång och även därefter.

Många olika aspekter på fäbodbruk

Fäbodväsendet är en form av extensiv boskapsskötsel, som innebär att brukarna sommartid för boskap till en eller flera fäbodar som är belägna utanför den egentliga jordbruksbygden.

Fäbodbruket har urgamla anor och finns omnämnt bl a i medeltida landskapslagar. Fäbodbruket var som intensivast under andra hälften av 1800-talet, när befolkningen ökade och därmed också kraven på livsmedelsproduktion.²

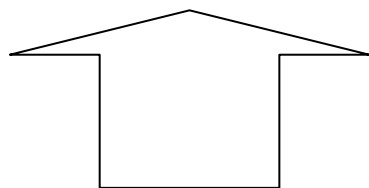
Den norske forskaren Lars Reinton har formulerat följande definition: *"Fäbodbruk karaktäriseras av att en gård har sina kreaturs sommarbete på en plats så långt ifrån gården att där krävs både byggnader och fast personal. Syftet är att öka betes- och slåtterarealerna och därmed kunna föda fler kreatur över vintern."*

Då mjölk är en färskvara med kort hållbarhet, utvecklade man olika metoder att förädla den till livsmedel som människorna kunde använda till att klara den kommande vintern.

Gemensamt med annat utmarksbruk är att det handlar om att med så låg insats av energi som möjligt samla in de resurser som jordbruket kräver.

Argumenten för att upprätthålla ett levande fäbodbruk idag är av flera olika slag. Flera olika viktiga samhällsmål uppfylls genom ett levande fäbodbruk. Detta är naturligtvis en styrka, men det utgör också ett problem då fäbodbrukarna har att förhålla sig till ett flertal olika intressegrupper och myndigheter.

Gruppen fäbodbrukare är liten i antal personer och deras organisationer är såväl personellt som ekonomiskt resurssvaga. Nedan görs ett försök att sortera upp de olika infallsvinklarna på fäbod- och utmarksbruk.

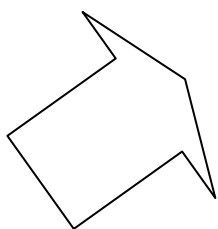

Den historiska grunden för fäbodbruket är naturligtvis JORDBRUK. Man hade fäbodar för att kunna hålla fler djur och därmed mätta fler munnar. De intäkter som den grundläggande jordbruksverksamheten ger är fortfarande det som i huvudsak bekostar fäbodriften. Men utvecklingen mot storskalighet i jordbruket går snabbt, och ur rent jordbruksekonomisk synpunkt

är så här små enheter närmast per definition icke lönsamma. Att inte alla fäbodar redan lagts ner beror på att deras ägare/brukare ser fler värden än de rent ekonomiska.

Jordbruket medför en skyldighet för brukarna att på olika sätt förhålla sig till Jordbruksverket och Länsstyrelsen i respektive län. I den mån man på traditionellt vis förädlar produkterna på plats genom t ex osttillverkning får man att göra med bl a Livsmedelsverket och kommunens miljö- och hälsoskyddskontor.

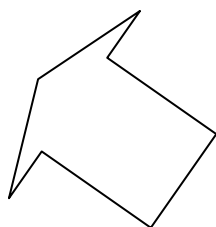
² My Leffler, 2006. *Vad hette korna?*

Fäbodarna utgör en viktig del av vårt historiska KULTURARV. Detta kulturarv är dels materiellt, dels immateriellt. Det materiella kulturarvet består av byggnader och föremål kopplade till verksamheten på fäbodarna. Det immateriella kulturarvet består av kunskaper, sedvänjor, berättelser, hantverk, bruksmetoder etc. En hel del av kunskapen är "handlingsburen", d v s den kan inte bevaras på annat sätt än genom att praktiseras och upprepas. Ofta överfördes den från generation till generation, men den överföringen är långt ifrån självklar idag. De forskare som idag frågar efter traderad kunskap möts allt oftare av svaret: "Det skulle du ha frågat tidigare. De som visste lever inte längre".

En lång rad av samhällets institutioner har med det historiska kulturarvet att göra. Fäbodbrukare har att förhålla sig till bl a läns museerna, länsstyrelsernas kulturmiljöenheter, forskare från olika universitet och högskolor, flera lokala museer och statliga institutioner som Riksantikvarieämbetet, Nordiska Museet, Institutet för Språk och Folkminnen (SOFI) och Skansen (vars fäbod är ett av de viktigaste "skyltfönstren" för fäbodbruket).

Det stora intresset för fäbodarna från olika institutioner är givetvis positivt ur många synvinklar, inte minst bidrar de med kunskap tillbaka till fäbodbrukaren om vad man bör och inte bör göra. Men för en ekonomiskt pressad jordbruksföretagare finns det föga ekonomiskt utbyte av kulturmiljöaspekterna. Vid renovering av byggnader kan man få viss ersättning för de antikvariska merkostnaderna. Men för det tidsödande arbetet med att bevara och förmedla traditionell kunskap får fäbodbrukaren oftast inte betalt alls.

Fäbodbruket är också en viktig faktor för bevarandet av den BIOLOGISKA MÅNGFALDEN. Lantraser såsom kor, getter och får, har egenskaper som är speciellt anpassade för livet på fäboden. Även kor traderar kunskap – yngre kor lär sig av de äldre var det finns bra bete i markerna runt en fäbod. Tar man bort en besättning från en fäbod kan man inte ställa dit nya djur några år senare och tro att det skall fungera utan vidare. Kontinuerlig drift är det enda som kan garantera att inte kunskapen går förlorad.

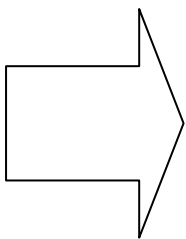
Fäboddjurens skogsbete gynnar en rad växter och djur, som trivs i just de biotoper som formats och upprätthålls av ett levande fäbodbruk. Effekten sitter i så länge att sambanden kan vara svåra att se. När det gäller samband och orsakskedjor i naturens komplicerade samspel är fäbodbrukarna bärare av en jordnära kunskap som inte kan ersättas av boklig bildning. Även denna kunskap hotas av att gå förlorad för alltid. Det finns exempel där naturreservat inrättats med motiveringen att en biotop skall "lämnas opåverkad av människan", när sanningen är att samma biotop har skapats genom betestryck av betande djur och är beroende av fortsatt mulbete för att behålla de naturkvaliteter man ville skydda.³

Idag finns en stark frustration hos många fäbodbrukare över det omgivande samhällets oförmåga att se dessa samband, som är så självklara för dem själva. Detta skapar starka konflikter i kontakter med myndigheterna och när förändringar görs utan hänsyn till dessa samband.

³ Axelsson Linkowski, Weronika, 2009. *Utmarksbete, främst skogsbete, och dess effekter på biologisk mångfald.*

Sverige har ett ansvar gentemot världssamfundet att uppfylla våra åtaganden i internationella överenskommelser. I konventionen om biologisk mångfald har vi bl a lovat att verka för att respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt.

Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet har genom sin institution Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) ett särskilt ansvar för att uppmärksamma hot mot den biologiska mångfalden. Frågor om biologisk mångfald berör också bl a Naturvårdsverket, hanteras på regional nivå av länstyrelsernas naturvårdsenheter och bevakas på kommunal nivå av kommunekolog eller motsvarande. Även Skogsstyrelsen hanterar frågor kring biologisk mångfald och kulturvård i skogen, liksom frågor om skoglig produktion och påverkan av bete.

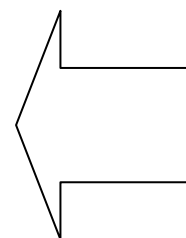

I den omställning mot ett hållbarare samhälle som blir alltmer nödvändig, är fäbodbrukets bevarade kunskaper, lantraser och hävdade marker en viktig källa till kunskap och inspiration. Fäbodbruket är ett gott exempel på en miljö som är RESILIENT, alltså har förmåga att återhämta sig från miljöpåverkan. En förlust av de sista resterna av fäbodbruket skulle vara en stor förlust för byggandet av en hållbar framtid.

”Fäbodbrukarna är inte med på resan mot det hållbara samhället. De är redan där.”

Calle Höglund, ordförande i Gävleborgs fäbodförening, på Fäbodriksdagen 2009

Fäbodbruket är ett energieffektivt sätt att bruka jorden. Studier visar att en fäbod i traditionell drift kunde producera mer energi än vad som sattes in i produktionen. Dagens jordbruk förbrukar mångdubbelt mer energi än den energi som slutproduktens näringsvärde motsvarar. Även om dagens produktion kvantitativt är ganska marginell, så har den en kvalitativ betydelse som modell för och kunskap om en mycket resurseffektiv form av livsmedelsproduktion.

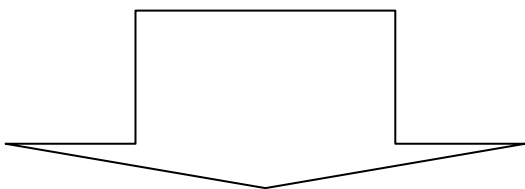
Ytterligare en faktor som vuxit i betydelse på senare år är TURISMEN. Mottagande och kaffeservering till besökare, gästbäddar, guidningar och försäljning av fäbodprodukter som ost och messmör till besökande turister är en sidoinkomst som blivit mer betydelsefull med tiden. ”Kunskapsturism” är en växande sektor inom turismen, fäbodmiljön utgör en attraktiv miljö och etiska/ekologiska argument blir allt viktigare vid val av resmål. Detta leder till ett ökat intresse för fäbodarna från turistbyråer, turistorganisationer och därmed även för statliga myndigheter som Tillväxtverket och näringsdepartementet.

Fäbodarna lider dock liksom många andra besöksmål av den ojämlika fördelningen av ”turistkronan”. Även i de fall fäboden är huvudanledningen till turisternas besök, hamnar merparten av deras spenderade pengar hos butiker, hotell, mackar och restauranger och mycket lite hos fäbodbrukaren själv, och därigenom blir deras bidrag till fäbodens totala ekonomi begränsad.

Besökare på fäboden kan också i många fall utgöra ett direkt hot mot fäbodens övriga värden. Slitage på mark och byggnader, störningar i livsmedelsproduktionen eller själva tidsåtgången kan snabbt "äta upp" den lilla inkomst man får från turisten och skapa ett negativt netto såväl ekonomiskt som kulturellt/biologiskt.

En anpassning av fäbodbruket till turismen innebär också att den historiska autenticiteten minskar. Tillverkningen av livsmedel som kunde förvaras fram till vintern har fått vika för ostar med kort lagringstid som kan säljas till turister. Turisterna vill gärna se betande djur, men det gör de inte om djuren betar långt från fäboden hela dagarna och kommer hem först till kvällsmjölknigen. Stängslar man in djur på fäboden samlar man även gödseln, vilket påverkar den biologiska mångfalden både på och utanför själva fäbodområdet.

Dessa faktorer sammantaget gör många fäbodbrukare skeptiska till en turismsatsning, trots att fäbodbruket är ett viktigt bidrag till den samlade turismnäringen.

Fäbodbruket är slutligen också HOTAT av omvärldsfaktorer som kringskar fäbodarnas livsutrymme. Den hävdvunna rätten till fritt bete på skogen ifrågasätts på många håll. Fäbodbönderna hör också till dem som först av alla drabbas av de ökande rovdjursstammarna. Detta dilemma berörs i en aktuell statlig utredning på detta sätt:

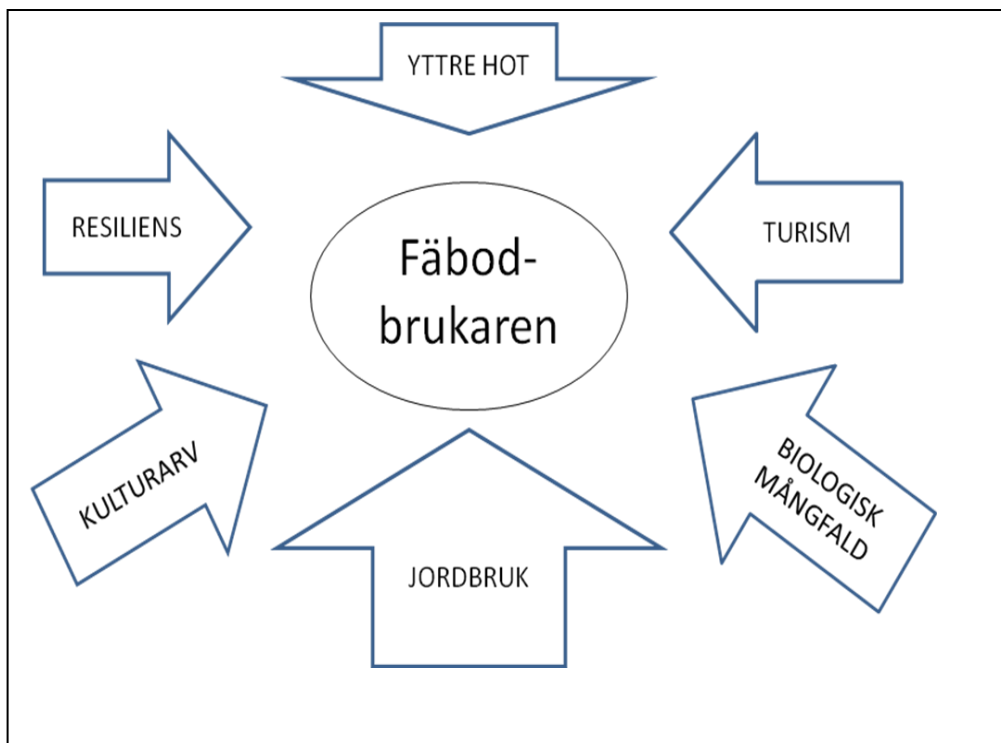
”Rovdjursetablering kan ibland motverka bevarandet av andra arter som har stor betydelse för den biologiska mångfalden. Det gäller bl. a. i fäbodbruket. Rovdjurens närvaro kan försvåra arbetet med att hålla liv i utrotningshotade tamdjursraser liksom av sällsynta växtarter på betesängar som hålls öppna genom fäbodbruket. En stor del av det vi vill bevara genom naturvården är kulturmarker med höga biologiska värden. Naturvården måste kunna se och värdera helheten och undvika att isolera olika naturvårdsprojekt från varandra.”⁴

Den historiska samexistens där rovdjuren lärdes att undvika människorna och deras husdjur, fungerar sämre idag. Rovdjursangrepp på tamdjur drabbar fäbodskap på skogsbete först och hårdast, och skogsbetet minskar därför snabbt i omfattning.

Frågan om rovdjurens antal och utbredning är en konfliktkälla där fäbodbrukarna är djupt berörda och inte sällan hamnat i opposition mot myndigheter som länsstyrelserna och Naturvårdsverket. Viltskadecenter är ett servicecenter för myndigheter, organisationer, djurägare, markägare och allmänhet, och har som mål är att bidra till att begränsa skador som orsakas av fredade viltarter, som stora rovdjur, tranor och gäss.

Dessa aspekter resulterar tillsammans i att fäbodbruket har beröring med dussintals myndigheter, varav ingen har tillräcklig överblick för att kunna hantera hela problematiken. Nedanstående bild rymmer bara en del av spännvidden.

⁴ Rovdjuren och deras förvaltning. SOU 2007:89, sidan 590

Noaks Ark-argumentet

Ett argument som har stor betydelse för många fäbodbrukare och deras supportere, är frågan om utmarksbrukets betydelse i en framtid där det nuvarande transport- och energiintensiva jordbruket inte kan bedrivas i samma omfattning som idag. Ett motiv för somliga att hålla fast vid traditionella metoder är att man förutser en framtida kollaps för det energiintensiva moderna jordbruket, och att man inför detta vill bevara en möjlighet att försörja sig själv. I en värld där fordonsbränsle är en bristvara hotas både produktionen av mat och systemen för att förflytta maten till storstädernas folkmassor. Då är närheten till ett levande lågintensivt jordbruk närmast att betrakta som en livförsäkring.

Ett extensivt jordbruk räcker inte för att försörja lika många människor som dagens intensiva jordbruksproduktion, och ett scenario där miljontals människor inte kan få tag i mat är idag så svårt och obehagligt att föreställa sig att ingen storskalig samhällsplanering utgår från det som en realistisk risk. Men för var och en som åtminstone är beredd att föreställa sig möjligheten av att Titanic skulle kunna sjunka, borde underhåll av livbåten ha en viss prioritet.

Många fäbodbrukare ger som en följd av detta resonemang uttryck för en kritisk hållning till nutida modern jordbruksproduktion, vilket ibland placerat dem i opposition till såväl jordbrukets intresseorganisationer som myndigheterna. Den systemkritiska hållningen kan också, i kombination med det administrativa merarbetet, bidra till att somliga inte inordnar sig i ett stödsystem som man uppfattar som skraddarsytt för betydligt större enheter. En hel del fäboddrift bedrivs sannolikt utan att det är känt av myndigheterna, då registreringen ställer stora krav. Åtagandet gäller i fem år, och om man inte kan upprätthålla driften så länge blir man återbetalningsskyldig för de bidrag som följer åtagandet. Detta i kombination med den administrativa bördan och den relativt låga ersättningen gör att många som i praktiken bedriver fäbodbruk ändå inte går in i det formella åtagandet.

Enligt Jordbruksverkets statistik var antalet fäboddar i drift 270 år 2007, 267 år 2008 men endast 250 år 2009. Iakttagelser ute i landet antyder en ännu kraftigare minskning av antalet fäboddar i drift – som exempel berättar fäbodbrukare i Klövsjö om en minskning från 17 till 4 aktiva fäbodbruk sedan 1999! Detta är uttryck för en djupt oroande trend.

Samarbetet mellan brukare och myndigheter är inte problemfritt, och i mötet mellan praktik och administration uppstår ibland spänningar. Problemet illustreras väl i ett enkätsvar från en småbrukare i Norrbotten (ej fäbodbrukare), som nyligen besvarade CBM:s enkät om dialog mellan myndigheter och brukare:

”För att inte generalisera begränsar jag mig till de tjänstemän/kvinnor som jag varit i kontakt med och som besökt mig och min brukningsenhet. De har alla varit unga, ambitiösa, välutbildade biologer som är väl insatta i det regelverk som ligger till grund de beslut som de skall fatta. Det gör att situationen blir låst redan från början. Ingen har haft praktisk erfarenhet av jordbruk eller skogsbruk, de har också saknat erfarenheter som gett dem en trygghet i sin roll. Det gör att tjänstemännen ”kör” regelverket. Trots att jag har längre akademisk utbildning, 30 års erfarenhet nationellt och internationellt så finns det inget utrymme för dialog och ömsesidigt lärande. Den andra delen ligger i attityden som domineras av misstro och kontroll, men helt saknar en hjälpande och stödjande attityd.

Hur råder man då bot på detta? Det första dilemman är enkelt: kompetens består av tre delar; kunskap, färdighet och klokskap. Tjänstemännen har mycket av det första men saknar del två och tre. Ge dem en personalfortbildning i tre steg som lägger tonvikten på färdighet och klokskap (ett socialt tvärsnitt i gränsskiktet mellan klokskap och färdighet). Här kommer traditionell och lokal kunskap in. Det andra dilemman är en kultur- och chefsfråga. Jag kan ringa till Finland och till Jämtland och få svar på frågor som jag inte får svar på av tjänstemännen i Norrbotten. Då är det ju inte ett systemfel utan snarare ett chefs- och attitydfel.

Jag har själv slutat med EU-stöd då det i ett antal fall leder till sämre biologisk mångfald och icke långsiktigt hållbart nyttjande.”

Ett kompetensnätverk för fäbod- och utmarksbruk behöver av nödvändighet bemannas av personer som förmår att ”tala med bönder på bönders vis och med lärde män på latin”. Behovet av bredd på kunskaperna talar för att det krävs flera personer med olika kompetens, och med stor lyhördhet och social kompetens, för att nätverket kunna fungera som en ”brygga” och medlare mellan teoretiker och praktiker.

Möjligheter till integration

En intressant aspekt på fäbodbruket är att det kan bidra till integration av nya svenskar. I Ljusdal har ett fruktbart samarbete mellan museet och vissa invandrargrupper vuxit fram. Vårt fäbodbruk har många beröringspunkter med det jordbruk som bedrivs än idag t ex i Centralasien, och jämförelser av metoderna har givit överraskande insikter samtidigt som traditionsbärarna från andra kulturer tillerkänts ett viktigt värde som skapat delaktighet, tillhörighet och självkänsla.

Fäbodbruket som del av ett världsarv?

De senaste åren har flera ansatser gjorts för att få fäbodbruket definierat som en del av det arv för framtiden som prioriteras globalt genom Unescos världsarvskriterier. Tre olika ansatser har varit aktuella.

1. **Hälsingegårdarna som ett världskulturarv.** Arbetet med att ge hälsingegårdarna en plats på Unescos lista över kulturvärldsarv har pågått i över tio år och har idag en bred förankring hos kommuner och regionala myndigheter i Hälsingland. I argumentationen för detta har den samlade bevarade miljön på och kring gårdarna, inklusive bodland och fäbodar, lyfts fram som ett viktigt argument för bevarande. Efter kritiska synpunkter från Unesco sommaren 2009 har ansökan dragits tillbaka för bearbetning, vilket troligen leder till att utmarksbrukets betydelse tonas ner till förmån för en koncentration på gårdarnas arkitektur och interiörer.
2. **Fäbodbruket som ett immateriellt kulturarv.** Inom ramen för Unescos nya konvention om det immateriella kulturarvet kommer man att utse s k "immateriella världsarv" på ett likartat sätt, men med tonvikten på kulturarv som inte manifesteras i byggnader eller platser utan i levande kunskap och traditioner. Språk- och folkminnesinstitutet har fått i uppdrag att ta fram riktlinjer för hur svenska immateriella kulturarv skulle kunna utses, och tanken på att betrakta fäbodbruket som ett immateriellt kulturarv var temat vid Fäbodriksdagen i september 2009. Sofi:s generaldirektör Ingrid Johansson Lindh uppmanade då fäbodbrukarna att inte sätta alltför stort hopp till nya resurser som en följd av att fäbodbruket eventuellt kan betraktas som ett immateriellt världsarv. Andra menar att en placering på en lista är en viktig signal som i sig lockar fram uppbackning för frågan från olika samhällsaktörer, en effekt som i Gävleborg varit mycket markant när det gäller Hälsingegårdarna.
3. **Biosfärområden.** Biosfärområden är modellområden, eller levande laboratorier, där ny kunskap och praktik testas för att utveckla principer för att hållbart hantera relationen mellan människan och naturen och dilemmat mellan att bruka och att bevara. FN och Unesco har anvisat biosfärområden som konkreta exempel för att nå flera av målen som världssamfundet enades om vid världstoppmötet i Johannesburg 2002; bland annat att hejda förlusten av biologisk mångfald till år 2010. Likaså har man identifierat biosfärområden som pilotområden för tillämpning av Konventionen för biologisk mångfald. Ovanåkers kommun har 2005 genomfört en förstudie om möjligheten att bilda ett biosfärområde, med fäbodbruket i kommunen som ett av argumenten.

SWOT- analys (Styrkor, Svagheter, Möjligheter och Hot)

Ett användbart verktyg för att analysera ett verksamhetsområde är den s k SWOT-analysen (Strengthes, Weaknesses, Options & Threats).

En SWOT-analys för fäbodbruket i Sverige skulle kunna se ut så här:

Styrkor

- Jordbruksprodukter av hög ekologisk kvalitet och med goda miljöegenskaper
- Ett kulturarv med starkt historiskt bevarandevärde

- Ger viktiga bidrag till den biologiska mångfalden
- En turistisk produkt med attraktiva turistiska värden som ren och rofylld miljö samt kunskap om miljö och historia.
- Envisa eldsjälar med stor uthållighet och stora kunskaper
- Befintliga kunskaper och resurser hos flera samhällsinstitutioner
- Praktisk kunskap om fossilsnålt, energieffektivt jordbruk av värde för utveckling mot ett hållbart samhälle utan fossilbränsleberoende

Svagheter

- Små volymer ger låg lönsamhet i ett storskaligt förädlingsled
- Turisminkomsterna når i allför liten grad fäbodbrukaren
- Fäbodbruket är okänt hos det stora flertalet människor i Sverige
- Minskande antal fäbodare inom aktiva jordbruk, hög medelålder och låg grad av förnygring
- Resurssvag samverkansorganisation = svag röst i samhällsdebatten
- Interna spänningar inom och mellan fäbodföreningarna
- Bristande samordning mellan myndigheter gör att fäbodbruket saknar en samtalspart som förstår hela vidden av fäbodbrukets förutsättningar
- Små enheters vinstmarginaler drabbas relativt hårdare av tidsåtgång och avgifter för myndigheternas tillsyn och kontroll, särskilt när kraven utformats med större enheter som mall.
- Krångligt och okoordinerat stödsystem tar mycket tid och kraft från fäbodbrukarna
- Antikvarisk a hänsyn och eftersatt vård innebär ackumulerade restaureringsbehov

Möjligheter

- Högre värdering av ekologiska produkter och småskaligt mathantverk ger en lönsammare jordbruksproduktion
- Högre ekonomisk värdering av det historiska och biologiska bevarandearbete som fäbodbrukaren utför
- Fäbodbruket kan lyftas fram som exempel på god miljöhänsyn och biologisk mångfald, vilket motiverar stöd från både myndigheter och företag
- En rättvisare fördelning av "turistkronan" ger ökande sidointäkter

- En plats på "den immateriella världsarvslistan" kan på lång sikt ge tillgång till ekonomiskt stöd för hotade världsarvsvärden
- Bättre samverkan mellan fäbodorganisationer ger en starkare röst utåt.
- Kunskapsutbyte mellan olika myndigheter skapar större förståelse för vikten av att fäbodbrukets livsutrymme inte beskärs ytterligare utan hellre behöver vidgas.

Hot

- "Handens kunskap" går förlorad då äldre brukare dör
- Fäbodbrukets sedvanerätt till bl a skogsbete begränsas ytterligare
- Ökat rovdjurstryck omöjliggör skogsbete
- Det genetiska urvalet hos lantdjursraser utarmas genom utslaktning och går under den kritiska massa som krävs för bevarande
- Lantdjursrasernas bevarande "in situ" (i sin naturliga miljö) omintetgörs
- Ogenomtänkta turismsatsningar utarmar autenticiteten i fäboddriften
- Inre konflikter försvagar fäbodrörelsens röst i samhället
- Fortsatt fragmenterad syn på fäbodbruk leder till att livsrummet krymper ytterligare

Ett nätverk för sammanhållen myndighetsutövning

Som vi visat ovan kan en enskild fäbodbrukare behöva förhålla sig till närmare 20-talet olika myndigheter, med sinsemellan mycket olika infallsvinklar. Ur jordbruksekonomisk eller turistisk synvinkel kan fäbodbrukaren få råd eller förelägganden om åtgärder som går stick i stäv mot antikvariska eller biologiska målsättningar.

En viktig målsättning med etablerandet av ett kompetensnätverk är att verka för en samlad, allsidig och kunskapsbaserad syn på fäbodbruket från svenska myndigheters sida. Genom koordinering av resurser som redan finns på olika håll kan man skapa "En Dörr In" till samhällets funktioner för fäbodbrukaren liksom för andra former av utmarksbrukare.

Ett exempel på hur centrat skulle kunna arbeta kan beskrivas så här:

"En ung lantbrukare står i begrepp att ta över ett lantbruk som traditionellt innehållit ett inslag av fäboddrift. Han ser en möjlighet att dryga ut jordbrukets ekonomi genom att utveckla en turistisk verksamhet där turister övernattar på fäboden och får lära sig mer om fäbodbruk förr och nu.

Kompetenscentrets koordinator samordnar ett möte med t ex en lantbrukskonsulent från LRF, en antikvarie från länsmuseet, en inspektör från kommunens miljöskyddskontor och en turismutvecklare

från kommunens näringslivskontor. Eventuellt har koordinatören själv någon av dessa funktioner. Dessa besöker vid ett gemensamt möte fäboden, där den unge bonden redogör för sina planer.

Turismutvecklaren föreslår modernisering av några av fäbodens stugor för att ge turisterna bättre komfort. Antikvarien har studerat museets källor, redogör för vad som är känt om fäbodens historiska användning, påtalar byggnadernas antikvariska värden och att exteriören inte får förändras. De diskuterar saken och enas om att en av byggnaderna har begränsade antikvariska kvaliteter invändigt och därför kan byggas om till en modern servicebyggnad, med en diskret utbyggnad på baksidan.

Miljöskyddsinspektören har betänkligheter mot att låta turisterna delta i mathanteringen. Turismutvecklaren lyfter fram det pedagogiska och turistiska värdet av lärande och deltagande turism. De beslutar att ett särskilt program skall arbetas fram med noggranna hygieniska säkerhetsföreskrifter och där turisternas medverkan begränsas till utvalda, mindre känsliga moment.

Lantbrukskonsulenten och miljöskyddsinspektören ser över djurstallarna och rådgör tillsammans med bonden om vilka åtgärder som är nödvändiga för ett gott djurskydd.

Kompetenscentret erbjuder jordbrukaren möjligheter till fortbildning genom ett utbud av kortare kurser (förlagda till jordbrukets lågsäsong) samt kontakt med en "mentor", en äldre fäbodbrukare som genom personliga besök och telefonsupport delar med sig av handfasta tips och råd. Jordbrukaren får också en lista över avbytare i närområdet som har genomgått fäbodutbildning.

Kontakt erbjuds också med lokala intresseorganisationer i närområdet som arrangerar evenemang och kortkurser för turister och lokalbefolkning.

Turismutvecklaren samordnar guidevisningar på fäboden under vissa veckodagar och tider, vilket minskar trycket vid andra tider. Fäbodens produkter köps regelbundet in för användning vid marknadsföring av regionen t ex på turistbyråer och mässor"

Genom det samordnade besöket slipper bonden avsätta flera olika arbetsdagar för träffar med olika myndighetsföreträdare och redogöra för samma sak flera gånger. Där olika aspekter kolliderar söker samhällets olika experter gemensamt en fungerande lösning istället för att lämna brukaren ensam med huvudbryet att hitta en kompromiss som tillgodoser allas krav. De olika rådgivarna utvecklar sin egen kompetens genom ökad förståelse för aspekter som ligger utanför deras huvudområde. Under diskussionen kan nya affärsmöjligheter öppna sig, som ger sidoinkomster och förbättrar lönsamhet och effektivitet.

Behov av framtida driftsmedel och startinvesteringar

Förstudien förväntas ge underlag för beslut om fördjupat arbete med att skapa ett "Kompetensnätverk för utmarksbruk". Kostnaderna bör belysas åtminstone översiktligt, även om en färdig budget knappast kan arbetas fram utan en bred diskussion om möjliga ambitionsnivåer. En sådan diskussion bör ha förstudiens slutrapport som grund.

Behov av bemanning. I vilken mån behövs helt "nya" tjänster och i vilken mån kan befintliga resurser på olika platser samordnas in i den nya verksamheten?

Kompetensnätverket bör ha en bemanning av åtminstone tre olika slag:

En eller flera **heltidsanställda nätverkskoordinatorer** som leder nätverkets arbete och arrangerar gemensamma utbildningar och konferenser.

Ett flertal **deltidsanställda utmarkskonsulenter**. Dessa kan vara befintlig eller nyanställd personal på befintliga organisationer, som på övrig arbetstid arbetar vidare med andra frågor inom sitt kompetensområde. Exempel kan vara lantbruksrådgivare, biologer, turismkonsulenter, miljöskyddsinspektörer, antikvarier etc. Rollen som utmarkskonsulent innebär dock att man har arbetstid avsatt för att delta i nätverkets gemensamma arbete och inom sin anställning ges utrymme för att specialisera sig på utmarksfrågor. Utmarkskonsulenterna kan vara finansierade genom extra anslag ur kompetensnätverkets budget eller inrymmas i respektive organisations ordinarie budget, eller en kombination av båda.

Ett flertal **timanställda rådgivare**. Dessa bör ha lång praktisk erfarenhet av utmarksbruk och vara beredd att förmedla dessa erfarenheter dels genom telefonrådgivning till mindre erfarna brukare, dels genom medverkan vid nätverkets utbildningar och konferenser.

Det behövs därtill ett budgetutrymme för konferenser, resor, arrangemang, utåtriktad information såsom broschyrer, utställningar m m.

Behov av investeringar. Uppbyggnad av internetlösning. Inköp av utrustning, datorer, samlingar.

Flera lokala/regionala centra. Samtidigt med uppbyggnaden av det nationella nätverket bör man stimulera till uppbyggnad av de lokala noder som nätverket vilar på. Det kan ske genom att utlova nationell medfinansiering till regionala projekt, vars egna insatser också kan växlas upp med EU-medel. De delar av materialet som är virtuellt kan man ges tillgång till via internet och på olika lokala "noder". Utmarkskonsulenter kan ha olika inriktning och ha sin fysiska bas på flera olika ställen, och bör dessutom i hög grad vara mobila.

På några platser bör man bygga upp permanenta publika utställningar, alternativt utveckla sådana som redan finns. Vi bedömer att acceptansen för någon större nybyggnation är begränsad, oavsett placering. Mer sannolikt handlar det om förhyrning av lokaler och/eller att organisationer som vill samverka medfinansierar genom att upplåta befintliga lokaler. Förstudien bör dock peka på vilket behov som finns av att ytterligare lokaler/mark ställs till verksamhetens förfogande.

Möjliga intäkter i driftfasen? Ett utmarkscentrum är inte möjligt utan samhällsfinansiering, men intäkter via besökarentréer, kursavgifter, försäljning och externa uppdrag kan lämna viktiga bidrag till finansieringen. Detta gäller främst de lokala noderna.

Huvudmannaskap – resonemang kring möjliga alternativ

Ett "Utmarkscentrum" som i realiteten består av flera separata verksamheter, sammanbundna i ett starkare nätverk för ömsesidigt stöd, öppnar för flera lokala huvudmän där museer, kommuner, lokala företag och föreningar kan ta ansvar för olika delar. På nationell nivå behövs ett nationellt finansierat nätverk med möjlighet att ekonomiskt och personellt bidra till uppbyggnaden av lokala noder, i första hand på de platser där det sedan förut finns ansamlade resurser att utgå ifrån.

Den misstro mot överheter av olika slag som antytts i texten ovan är en realitet som måste tas i beaktande vid val av huvudmannaskap. Huvudmannen måste ha ett förtroende hos fäbodbrukarkollektivet, ett förtroende som behöver förtjänas fortlöpande genom en öppen dialog.

Centrum för Biologisk Mångfald (Uppsala Universitet och Sveriges Lantbruksuniversitet) har redan idag ett regeringsuppdrag kring biologisk mångfald och bedriver programmet NAPTEK, som initialt har finansiering t o m 2011. CBM framstår därför som en möjlig huvudman för ett fäbod-/utmarksnätverk. Den delvis utåtriktade och aktiva roll vi tänker oss ligger dock utanför det nuvarande regeringsuppdraget och utanför den roll som universiteten normalt har. En möjlig lösning är att regeringsuppdraget till CBM omformuleras inför perioden från 2012 och framåt (och anslagsnivån höjs), så att ett fäbod-/utmarksnätverk ryms inom det. En annan möjlighet är att huvudmannaskapet placeras hos en annan part men i nära samverkan med CBM.

Naturvårdsverket bör kontaktas om en eventuell roll som finansiär, eventuellt enligt en modell som liknar den som tillämpas för sk Naturum. Oavsett vilken myndighet som ges huvudansvar för frågan, och vilka som får mer begränsade roller, så behöver det klarläggas genom deras respektive regleringsbrev.

LRF, Hushållningssällskapet och Småbrukarna är organisationer som arbetar med lantbruksfrågor och som har tillräcklig storlek för att härbärgera en verksamhet av det här slaget, om förutsättningar för finansiering finns. Om denna verksamhet passar in i deras profil är dock mera oklart.

Fäbodbrukarnas egna riks- och regionala organisationer är sannolikt för små för att kunna fungera som huvudmän för nätverket. De är dock viktiga som samarbetspartners som bör medverka i utformning av ett centrum/nätverk samt i de styrgrupper som formeras och när fäbodkonsulenter rekryteras. Det är viktigt att personalen i ett resurscentrum har praktisk erfarenhet såväl som formell/teoretisk kompetens.

Finansiering – resonemang kring möjliga alternativ

Driften av ett utmarkscentrum skulle kunna finansieras direkt från regeringen, till exempel genom en utvidgning av CBM:s nuvarande uppdrag. I huvudsak handlar det om ett nationellt intresse som bör finansieras nationellt, men enskilda kommuners och regioners vilja att medverka i finansieringen kan få betydelse när det gäller lokaliseringen och ambitionsnivån framför allt för de lokala "noderna".

Möjligheten till privat finansiering är också viktig. En egenfinansiering från fäbodbrukarnas egen sida är rimlig, även om småjordbrukens finansiella styrka och de många samhällsliga värdena talar för att man inte kan lämna åt dem att själva finansiera mer än en mindre del av satsningen. Det bör i huvudsak vara direkt kopplat till egenavgifter när de nyttjar nätverkets tjänster för ändamål som ökar deras egen lönsamhet.

De stora skogsbolagen i Sverige bör uppvaktas om möjligheten att medfinansiera ett kompetensnätverk för fäbodbruk. Det starkaste argumentet för ett sådant stöd är att etiska värden får en allt större betydelse i affärslivet. Svensk skogsindustri står under tryck från miljöorganisationer som kritiserar det som uppfattas som skövling av urskogsmiljöer. Ett aktivt stöd till bevarande av de

sista genuina fåbodemiljöerna skulle av skogsbolagen kunna användas som ett argument för att visa att de tar sitt ansvar för den biologiska mångfalden.

Möjligheten till finansiering genom Jordbruksverket (främst landsbygdsprogrammet) bör också undersökas, liksom möjligheten till ett utvecklingsprojekt inom EU:s strukturfonder. Dessa kan dock bara omfatta en uppbyggnadsfas, vilket förutsätter att det finns en klar bild av driftsekonomin efter startfasen. Sådana projekt kräver också att det finns beslut om en svensk offentlig medfinansiering.

En särskild aspekt på projektfinansiering är om samverkan med det norska säterbruket kan göra frågan till ett lämpligt område för finansiering i ett InterReg-projekt. Ett problem är att sådana samarbeten styrs av geografiska gränsdragningar som inte överensstämmer med fåbodbrukets utbredning och därmed kan leda till konstlade avgränsningar. "Bench-marking" med inte minst norska erfarenheter, men även med andra former av utmarksbruk på en internationell nivå, bör också ingå i kompetensnätverkets uppgifter. Frågan om fåbod/säterbruket som ett immateriellt kulturarv av ett slag som hör hemma på Unescos världsarvslista är en fråga som med fördel kan bedrivas i svensk-norsk samverkan.

Skiss till tidsplan

Förstudien bör leda fram till en skissartad tidsplan för uppbyggnaden. Förstudien skall lämna sin slutrapport under senhösten 2009. Om tankarna i den vinner gehör kan de under 2010 arbetas in i budgetresonemang inför 2011 och i en eller flera ansökningar om EU-medel. De kan också ingå i resonemangen kring CBM:s fortsatta regeringsuppdrag från 2012 och framåt.

Detta utesluter givetvis inte att delar av förslaget kan realiseras både tidigare och senare.

Delsbo 2009-10-29

Roland Hamlin, Hamlin Eldsjälavård